

Петро Кралюк

КОНТЕКСТ ПЕРЕДМОВ ДО ОСТРОЗЬКОЇ БІБЛІЇ

У статті автор намагається довести, що публікація Біблії пов'язана як з традиційними, так і з новими елементами. Новими елементами цієї публікації були передмови (дві з них написані віршами, а дві – прозою). Вони в цілому мали полемічну орієнтацію і носили характер дискусії як з католиками, так і з протестантами. Автор цих передмов Г.Смолитський писав про занепад православної церкви, яка була зруйнована сретиками, тому головною метою публікації Острозької Біблії було застерегти православну церкву від цієї негативної тенденції.

У час появи Острозької Біблії основну частину друкованої продукції складали, як правило, тексти неоригінальні – біблійні книги, твори “отців церкви”, інші тексти, освячені авторитетом церковної традиції. Такий стан речей зумовлювався специфікою тогочасної культури, в якій були сильні аспекти традиційності, а новаторство сприймалося як явище скоріше негативне, ніж позитивне.

Однак XVI ст. для більшості європейських земель – це час, коли вже давали про себе знати паростки “ідеології новаторства”, пов'язаної передусім з ренесансним гуманізмом. Сам ренесансний гуманізм, використовуючи стереотип традиційності, виступав як повернення до “класичної латини”, але в контексті конкретно історичної ситуації XIV-XVI ст. у країнах Західної й Центральної Європи це виглядало як новаторство. Культурні явища того часу все частіше виступають як синтез традиційності й новаторства, де останньому відводиться все більше й більше місця.

Не є винятком у цьому плані Острозька Біблія. Видання канонічних текстів (до того ж церковнослов'янською мовою) – це, без сумніву, данина традиціоналізму. Але сам факт видання, здійсненого значним накладом (орієнтовно 1 – 1,5 тис. примірників), це вже новаторство. Елементи новаторства можна віднайти і в оформленні книги.

Новаторством було також вміщення у виданні авторських передмов. Уже сам факт, що Священне Писання супроводжувалося передмовами, написаними конкретними людьми, було виявом ренесансного мислення. Адже фактично сакральний текст ставився на один рівень із текстом профанним.

Новаторством можна вважати й авторство передмов. Адже для культури європейського Середньовіччя притаманним було те, що оригінальні твори часто мали анонімний характер. Виявлення авторства сприймалося як гордіня. Видавці ж Острозької Біблії вважали демонстрацію авторства цілком зрозумілою річчю.

Острозька Біблія мала дві поетичні й дві прозові передмови. Стосовно першої прозової передмови, то вона подавалася від імені князя Василя Костянтина Острозького. Щодо другої, а також поетичних передмов, то вони були підписані іменем Герасима Смотрицького. Проте стилістичний аналіз першої передмови дає підстави твердити, що його автором теж був Г.Смотрицький.

Подання ж першої передмови від імені В.К.Острозького, як на нашу думку, мало кілька цілей. По-перше, князь В.К.Острозький вважався некоронованим правителем Русі й водночас покровителем православної церкви в Речі Посполитій. Її написана від його імені передмова, зрозуміло, піднімала авторитет цього видання. По-друге, варто враховувати, що В.К.Острозький, будучи людиною ренесансно орієнтованою, не завжди дотримувався православного традиціоналізму, виявляв “хитання у вірі”, демонструючи свої симпатії до іновірців, зокрема протестантів. Передмова ж ця ніби “прив’язувала” князя до українських діячів традиціоналістського напрямку. І, звичайно, треба було вважати на амбіції князя. Він виділяв кошти на це видання, воно мало увіковічити його ім’я, а одним із моментів такого увіковічення була перша прозова передмова до Острозької Біблії.

Автор передмов Г.Смотрицький відомий як український культурний діяч кінця XVI ст. Його батько, дяк Данило зі Смотрича, займався переписуванням книг. Таким чином, Герасима Смотрицького можна вважати інтелігентом принаймні в другому коліні. Є дані, що він був писарем у Кам’янці-Подільському, а потім (орієнтовно в 1576 р.) перейшов на службу до В.-К.К.Острозького. Працював над виданням Острозької Біблії, брав участь у створенні Острозької академії, був її ректором.

У житті й діяльності Г.Смотрицького переплелися: моменти й новаторства, і традиційності. Вихований у православної священницькій родині, він суворо дотримувався православно традиціоналістських поглядів. Однак наскільки можна судити з

документів, будучи світською людиною, Г.Смотрицький у своїй діяльності неодноразово використовував новаторські методи. Це досить чітко простежується у відомому його полемічному творі “Ключ царства небесного”. З одного боку, він виступає в ньому як традиціоналіст-консерватор, вважає недопустимим вводити в церкві щось нове. Але, з другого боку, Г.Смотрицький, на відміну від багатьох полемістів, зачіпає не стільки богословські, скільки світські питання, а сама мова “твору наближена до народної”, часто в “Ключі царства небесного” звучать приказки, проривається живий народний гумор. Образно кажучи, Г.Смотрицький був традиціоналістом за змістом і новатором за формою. Це, зокрема, наклало відповідний відбиток і на підготовлену ним Острозьку Біблію, і на її передмови.

Поетичні передмови до Острозької Біблії – це римовані нерівноскладові вірші, які були новим словом у тогочасній українській літературі. Автор використовує ряд християнських образів, переосмислюючи їх у поетичному дусі.

Так, у першій віршованій передмові використовується вельми популярний у православному християнстві образ Юрія-зміборця, котрий виступає і як “знаменія княжате славного”. Боротьба воїна і змія розглядається Г.Смотрицьким у традиційному народному ключі – це боротьба між добром і злом. Водночас це боротьба православних з еретиками, а зброєю в цій боротьбі є “слово боже”, тобто Біблія.

Взагалі тема боротьби з ерессю займає в передмовах до Острозької Біблії одне із головних місць. У певному сенсі можна навіть говорити про її полемічний характер.

Кого вважає автор передмов еретиками? Передусім до них відносить протестантів, зокрема антитринітаріїв (інші назви – аріани, соцініани, “польські брати”). Наскільки важливою вважав Г.Смотрицький боротьбу з антитринітаріями, свідчать такі рядки віршованої передмови, де автор звертається до В.-К.К.Острозького, порівнюючи його зі святим Костянтином Великим: “Он бо на небеси сіє видево, победил оопотаты, ты же побеждай еретик и бѣсов триотаты” (Українська література XIV-XVI ст., 1988. – С.460).

Така увага до антитринітаріїв з боку Г.Смотрицького була викликана тим, що прихильники цього віровчення підтримували доволі

тісні стосунки з В.-К.К.Острозьким. Останній навіть звертався до антитринітаріїв із проханням виступити з полемічними творами на захист православних. Сам же В.-К.К.Острозький демонстрував свою прихильність до представників цієї реформаційної течії. А ті, до речі, вважали його своїм таємним адептом. Не дивно, що такий стан речей викликав незадоволення серед православних традиціоналістів.

Крім протестантизму, значну загрозу православ'ю в Україні становили католики. Вони активно (переважно з допомогою єзуїтів) проникали на українські землі. Католики служили при дворі В.-К.К.Острозького, сам він мав родинні контакти з католицькими сім'ями, а його син, Януш, прийняв католицьке віровизнання. Однак Г.Смотрицький не міг собі дозволити так різко виступити проти католиків, як це він зробив щодо протестантів. Католицизм все-таки був державною релігією Речі Посполитої.

Г.Смотрицький у даному випадку намагається апелювати до того, що православ'я стало релігією руського народу. Водночас він намагається утвердити думку про вищість православ'я над католицизмом. Разом з тим акцентує увагу на православності В.-К.К.Острозького, на тому, що видана ним Біблія є видатним явищем у релігійному житті Русі. Тут навіть проводяться паралелі між цим князем та князями Володимиром і Ярославом, які утверджували християнство в давньоруській державі. Такі паралелі, можливо, виглядають не зовсім коректно. Не можна також цілком сприймати твердження про відданість князя православній традиції. Тут бажане видавалося за дійсне.

Однак це бажане мало певний сенс. Подібна компліментарність щодо В.-К.К.Острозького утверджувала його в думці про власну значимість, про те, що він є рятівником православ'я. І це його утримувало від кроків на користь чи то протестантів, чи католиків.

Тривога за долю православ'я звучить і в прозових передмовах. У передмові, яка подається від імені В.К.Острозького, читаємо: "Иди кто не умилит сердца своего и не плачется, зряще разорение церкве Христовы и иопровержену хвалу его и яко волци тяжцы нещадно расхищают и распужают овчее стадо Христово? Различный бо супостаты и многообразный: лукавства обстоят ны" (Українська література XIV-XVI ст., 1988. – С.201).

Видання ж Біблії розглядається як справа, що потрібна не лише для захисту церкви. Знання змісту Біблії потрібне людині, щоб увійти в “царство небесне”. Фактично тут видавці Біблії зближаються з протестантами, яких вони вважали єретиками. Адже в даному випадку знання Біблії, релігійні переконання розглядалися ними як умова “спасіння”. А це більше відповідало духу протестантизму, ніж православ'я.

Інтерпретація Біблії (особливо світськими людьми, без відповідної підготовки) мали призвести до відходу від православної віри. Розуміючи це, Г.Смотрицький акцентує увагу на питаннях сприйняття й розуміння Святого Письма. Це сприйняття повинно бути не тілесним, а духовним: “...читаніс бо письменнеє умерщвляєт, испытание же духовноє оживляєт...” (Українська література XIV-XVI ст., 1988. – С.205). Біблію треба не просто читати, а “испытувати”. Однак не визначається, за яким критерієм це робити. Поради сприймати Священне Писання з увагою, серцем, відкинувши мудрування, і т.д. звучать вельми загально. Якщо реально виходити з цих порад Г.Смотрицького, то треба при читанні Біблії дотримуватися православних поглядів, не вдаючись до якихось раціоналістичних інтерпретацій (“плотски же не выоокомудрствуй”). Правда, в ті часи, коли в Україні ставали все більш відчутними західні впливи, це було малореальним.

До Біблії, її інтерпретації в раціоналістичному дусі передусім зверталися протестанти, зокрема антитринітарії. Г.Смотрицький на сторінках передмови фактично вступає в полеміку з ними. Він наводить різні єретичні трактування окремих моментів Біблії, намагаючись заперечити їх. При цьому апелює до авторитету Священного Писання, наводячи на користь своєї думки ті чи інші біблійні цитати.

Такий спосіб ведення полеміки для європейської богословської думки уже був пройденим етапом. Однак він цілком відповідав традиціям українського богослов'я Середньовіччя.

Свою полеміку з єретиками Г.Смотрицький закінчує цитатою “Подобает и ересем в нас быти, да искуоніи явятся” (Українська література XIV-XVI ст., 1988.- С.208). Це ніби є ознакою “кінця світу”. Тому люди не повинні дивуватися численності єресей, а їм треба твердо триматися православної віри.

Закінчує другу передмову до Острозької Біблії Г.Смотрицький знову ж таки порадами щодо читання Біблії, демонструючи при цьому свою ірраціоналістичну позицію. Тут, як і в деяких інших місцях передмови, рекомендується сприймати Священне Писання серцем.

На нашу думку, в другій прозовій передмові до Острозької Біблії в специфічній формі була закладена “філософія серця”. Ця “філософія” протистояла “раціоналізму” києво-могилянців, однак мала глибокі корені в українській суспільній думці. До того ж не без участі авторитетної Острозької Біблії “філософія серця” набула помітного впливу серед українських інтелектуалів і врешті-решт знайшла вияв у таких представників української філософської думки, як Г.Сковорода, М.Гоголь і П.Юркевич.

1. Українська література XIV-XVI ст. Апокрифи. Агіографія. Паломн. твори. Історіограф. твори. Полем. твори. Переклад. повісті. Поет. твори. – К.: Наукова думка, 1988. – 600 с.

Kralyuk, P.

CONTEXT OF THE OSTROH BIBLE PREFACE

In this article we aspire to prove that the publication of the Ostroh Bible is connected both with traditional and innovative elements. One of the innovative elements of this publication was its prefaces (two of them are written in verse and two in prose). The prefaces, in general, have a polemical orientation and, indirectly, they conducted a discussion both with Catholics and with Protestants. The author of the prefaces, G. Smotrytskiy, wrote about the decadence of the Orthodox Church, which was being destroyed by heretics. The purpose of the publication of the Ostroh Bible was, in this way, to prevent the Orthodox Church from falling into decay.
